

ЛИСТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДО ВОЛОДИМИРА ЛАМАНСЬКОГО

Сучасне українське грушевськознавство, покликане до життя наприкінці 80-х рр. потребами зламу ідеологічних догматів тоталітаризму, демократизації суспільства та розвитку національної свідомості, за останні півтора-два десятиліття перетворилося на одну із найбільш розвинутих ділянок українознавства. За цей час побачили світ десятки фундаментальних досліджень, авторами яких стали не тільки історики, а й представники інших галузей знань. Водночас, завдяки зусиллям археографів і видавничих установ, відбулося перевидання наукових й публіцистичних праць М. Грушевського, розпочато друкування епістолярного спадку вченого¹. Уведення до наукового обігу нових архівних матеріалів, зокрема, листування видатного українського історика, дало можливість дослідникам глибше розкрити широкий спектр історичних та культурних процесів в Україні, учасником й діячем яких він був.

Пропоноване листування двох видатних учених – історика М. Грушевського і славіста В. Ламанського – характеризує наукові контакти представників української та російської науки на межі ХІХ–ХХ ст., а отже становить чималий інтерес для дослідників інтелектуальної історії Центрально-Східної Європи нового часу. Листування охоплює важливий етап їхнього життя і творчості, що віддзеркалює складність політичного, наукового і культурного життя Росії та Австро-Угорщини цього періоду. У 1894 р. до Львова приїхав український історик, тоді ще 28-літній М. Грушевський. Тут він очолив кафедру історії Сходу Європи у Львівському університеті та, як давнішній співробітник Наукового Товариства ім. Шевченка, долучився до його діяльності, а з 1898 р. плідно працював над узагальнюючим курсом вітчизняної історії («Історія України-Руси»).

¹ Листи М. Грушевського до Д. Багалія // Березіль. – 1991. – № 9; Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – 1990. – Т. ССХХІ; Макаров В.І. Листування М.С. Грушевського й О.О. Шахматова // Укр. іст. журн. – 1996. – № 5, 6; Листування Михайла Грушевського: У 3 т. – Т. 1. – К.; Нью-Йорк, 1997; Т. 2. – К.; Нью-Йорк, 2001; Т. 3. – К.; Нью-Йорк, 2006 та ін.

Адресат листів українського історика – Володимир Іванович Ламанський (1833-1914) був в останній третині XIX ст. знаковою фігурою в російському слов'янознавстві. Для нього була характерна широта інтересів не тільки в галузі слов'янських мов і літератур, археології, етнографії та історії, а й особлива увага до сучасного йому слов'янства. З 1864 р. і до кінця XIX ст. учений викладав студентам історико-філологічного факультету Петербурзького університету лекції зі слов'янських мов, історії слов'янських літератур, політичної й культурної історії слов'янських народів, їх етнографії. У 1871 р. він захистив докторську дисертацію і став екстраординарним професором, в 1873 р. – ординарним професором кафедри слов'янської філології, в 1890 р. отримав звання заслуженого професора, а в 1900 р. став академіком. За роки своєї наукової і педагогічної діяльності дослідник опублікував 410 праць¹ і виховав плеяду вчених-послідовників, які увійшли до «історичної школи Ламанського», серед них: Ф. Успенський, Ф. Зігель, А. Буділович, П. Сирку, І. Пальмов, К. Грот, Т. Флоринський, Ю. Анненков, В. Регель, М. Ястребов, О. Погодін і багато інших – усього не менше 30 осіб².

В. Ламанський був слов'янофілом, але деякі елементи самостійності вирізняють його як від слов'янофілів дореформеної доби, так і від панславистів і панрусистів останньої чверті XIX ст. Він став одним із організаторів й активним учасником Санкт-Петербурзького Слов'янського благодійного товариства, особливо в часи розквіту російських симпатій до сербів і болгар в 1874–1878 рр. Разом з тим, ще 1861 р. на шпальтах слов'янофільської газети «День» В. Ламанський заперечував існування українського народу і української мови, прямо порівнював останню з *ratois* (говірками) у Франції та підкреслював недоцільність намагань українофілів перетворити це наріччя у розвинену мову, коли «для Малої і Великої Русі обопільними їх зусиллями вже вироблена одна спільна літературна мова»³. Далі, у зв'язку із претензіями поляків на об'єднання Західного краю із Царством польським, він писав: «Малороси і Великороси з Білорусами, при всій несхожості й насмішках один над одним, утворюють один Російський народ, єдину Російську землю, міцно, нерозривно зв'язану одним прапором віри і цивільних установ <...> Відторгнення від Росії Києва з його областю призвело б до розкладу Руської народності, до розпаду і поділу Руської землі»⁴. Стаття В. Ламанського була несхвально сприйнята патріотично налаштованими українськими діячами,

¹ Материалы для биографического словаря действительных членов Императорской Академии наук. – Ч. 1. – Пг., 1915. – С. 386–389.

² Лаптева Л.П. История славяноведения в России в XIX веке. – М., 2005. – С. 376.

³ Цит. за: Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб., 2000. – С. 92.

⁴ Там же.

і викликала енергійний протест на сторінках часопису «Основа»: «Для нас однаково сміховинний і шляхетський гонор поляків, обзиваючи малоросійську мову хлопською мовою, так і вельможна делікатність великоросів, які вживають для цього французький вираз»¹. Утім, з роками погляди російського вченого-славіста суттєво змінювалися.

На початку 1890-х рр. В. Ламанський як керівник етнографічного відділу Російського географічного товариства з головою поринув у видання його друкованого органу для обговорення проблем народонаселення Росії і «одноплемянних їй країн». Редагований ним етнографічний часопис «Живая старина» виходив до 1910 р. і мав суто наукове спрямування. Йому належить чималий внесок у вивчення як різних сторін життя слов'янських народів, так і історії славістики (були опубліковані архівні матеріали літературної спадщини І. Срезневського про лужицьких сербів, листи П. Шафарика до І. Срезневського, «Листи І. Срезневського із слов'янських земель», листи П. Прейса та ін.). Як людина і дослідник, який користувався великим авторитетом серед учених Європи, В. Ламанський у 1895 р. звернувся з листом до міністра народної освіти І.Д. Делянова, прохаючи посприяти у заснуванні нового журналу зі слов'янської історії під назвою «Славянский мир»². Обгрунтовуючи своє клопотання, автор звернення зазначав, що в Берліні вже двадцятий рік виходить періодичне видання «Archiv für slavische Philologie» за редакцією відомого славіста проф. В. Ягича. «Архів слов'янської філології», – писав В. Ламанський, – визнається у вищій мірі корисним органом не лише для німецької, а й взагалі для європейської науки. Німецький і Австрійський уряди і суспільства цінують журнал проф. Ягича тому, що ним підтримується високий авторитет німецької мови серед усіх слов'ян – не лише німецьких, австро-угорських, а й турецьких»³.

Зрештою, листування М. Грушевського та В. Ламанського докладно розкриває їхню роль у налагодженні та розвитку академічних контактів між Науковим Товариством ім. Шевченка та Російським географічним товариством. Про обмін науковими виданнями між двома інституціями, зокрема, йдеться у листі М. Грушевського від 19 січня 1898 р. У наступних листах обговорювалися питання щодо публікації наукових студій львівських істориків у збірці Петербурзької академії «Статті з слов'янознавства», редактором якої був В. Ламанський⁴. Зокрема, у листі від 24 січня 1904 р. М. Грушевський

¹ Там же.

² Письмо профессора В.И. Ламанского министру народного просвещения И.Д. Делянову // Російський державний історичний архів. – Ф. 733. – Оп. 142. – Ар. ед. 1340. – Л. 1.

³ Там само.

⁴ Статті по славяноведению. – СПб., 1904. – Вып. 1. – 321 с.

інформував про відправлення чотирьох статей до цієї збірки, 21 лютого – студії Томашевського, а також хворобу Гнатюка, через що він не зміг подати свій матеріал. Цікаво, що у цьому збірнику вперше було надруковано статтю М. Грушевського «Спірні питання староруської етнографії», в якій він проаналізував і порівняв інформацію східнослов'янських реєстрів «Повісті временних літ» із матеріалами археологічних досліджень, а також висновками інших учених – В. Антоновича, Е. Мельника, С. Гамченка, О. Шахматова ...

Також у листах до В. Ламанського М. Грушевський порушував питання про офіційні запрошення окремим членам і делегації Наукового Товариства ім. Шевченка для участі у Міжнародному славистичному з'їзді (автор листів називає його конгресом), що мав відбутися в 1904 р. у Петербурзі. Рішення про його проведення було ухвалено під час роботи попереднього з'їзду російських філологів (славістів) 10-15 квітня 1903 р.¹, де під головуванням академіка В. Ягича обговорювалися назрілі питання розвитку слов'янознавства й підготовки проведення Міжнародного з'їзду славістів. Розгляд питання про час скликання міжнародного з'їзду і робочі мови на ньому показав, що серед російських славістів існувало дві політичні течії: ліберальна, представники якої визнавали мови слов'янських народів і самі ці народи рівноправними, і шовіністична, панрусистська, що виступала проти дозволу користуватися на з'їзді іншою, окрім російської, слов'янською мовою чи наріччям. Більшість з'їзду пішла за ліберальним напрямом. Відразу після його завершення Відділення російської мови і літератури Імператорської Академії наук розгорнуло підготовку до скликання Міжнародного славистичного форуму. 10 вересня 1904 р. було вироблено проект програми цього з'їзду і отримані асигнування, а дещо раніше розіслані запрошення в усі слов'янські й деякі неслов'янські країни. Із загального числа у 219 запрошених негативну відповідь надіслали лише 10, так що з'їзд мав стати досить представницьким міжнародним форумом². Проте, у зв'язку з початком російсько-японської війни термін скликання з'їзду перенесено на 1906 р., а подальші політичні події остаточно перекреслили плани його проведення.

На жаль, деякі слова у листах М. Грушевського розібрати не вдалося. Сам учений неодноразово писав про нерозбірливість свого почерку. У тексті листів такі місця виділяються квадратними дужками із зазначенням про факт пропуску слів у зв'язку з «не читанням» одного чи кількох з них.

¹ Див.: Лаптева Л.П. Съезд русских славистов 1903 г. // Исследования по историографии славяноведения и балканистике. – М., 1981. – С. 261–269.

² Лаптева Л.П. Организация славистических исследований в рамках Отделения русского языка и словесности Академии наук // Славяноведение в дореволюционной России: Изучение южных и западных славян. – М., 1988. – С. 343.

Листи Михайла Грушевського...

Розкриття авторських скорочень здійснюється шляхом текстового доповнення в звичайних дужках. Листи М.С. Грушевського знайдені нами у Санкт-Петербурзькому філіалі Архіву Російської Академії наук (далі – СПФА РАН). – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 492, усі вони друкуються мовою оригіналу і в авторській редакції.

I

Лист М.С. Грушевського В.І. Ламанському
(на бланку Наукового Товариства імені Шевченка)

19(31)/I. 98

Високоповажний Добродію!

На жадання Ваше посылаю Вам на адресу Петербурзького університету останній том «Записок» і «Етнографічного Збірника». Просимо повідомити, як одержите, яких попередніх томів Вам бракує. Було би нам пожадане вийти в обмін виданнями з самим Географічним товариством: чи не могли б Ви в сій справі попосередничити?

З гл. поважанням М. Грушевський

СПФА РАН. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 1.

II

Лист М.С. Грушевського В.І. Ламанському

21/XII (3/I). 903

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Ввиду Вашего оповещения, что срок присылки статей для Сборника откладывается до 1/IV, я не послал Вам статей на 1/XII, в надежде собрать их больше. Всего рассчитываю на 6-7 статей, готовых есть три. Вероятно после праздников подспеют еще несколько, и сколько будет готовых я Вам вышлю в конце января. Будет ли конгресс в августе, как предполагалось, или отложат? До сих пор наше (Общество), ни отдельные лица из приглашенных к участию в (нем) не получили приглашения. Неужели Вы еще вовсе не розсылаете? Если он в Августе, то время бы.

Прискриптом к этому приветствие с приближающимся новым годом и пожелания всего лучшего.

Остаюсь преданный Вам М. Грушевський.

СПФА РАН. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 2.

III

23/I (5/II). 1904

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Одновременно с сим посылаю для (Сборника) статей по славяноведению четыре статьи. Кроме сего вышлю недели через 1 ½ – 2 еще одну или две

Сергій Копилов

статьи. За прочие обещанные ручаться не буду. Я думаю, что корректуру в интересах самого издания нужно будет прочесть авторам. О судьбе работ будьте добрым нас уведомить, равно и о том, о чем я спрашивал Вас в предыдущем письме: состоится ли съезд в Августе и правда ли что уже разосланы приглашения на этот съезд – которые не получили ни мы, ни (Товариство імені) Шевченка до сих пор.

С совершенным почтением М. Грушевський

СПФА РАН. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 3.

IV

21/II (5/III). 904

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Вероятно, благодаря Вашему посредничеству, получили мы на днях приглашения на конгрес для (Товариства імені) Шевченка и несколько именных. Лучше поздно чем никогда, тем бодем приглашений не в здешние края послано было вообще много, так что получалось представление, словно нас обошли умышленно. Вы вероятно получили уже (статью) Томашевського, если же не получили еще, то в (скором времени) получите. Что касается Гнатюка, то слег в лечебницу для грудных больных в Alland и не может творить. Как долго он там пробудет, не знаем, так что едва ли он будет в состоянии прислать для (сборника) до I/IV во всяком времени нет. Більше мі, вероятно, ничего не пришлем.

Ваши (статьи) о Кириле я печатал большим шрифтом (1903, XII внимательно). Я этим месяце работал над пересмотром для II (издания) першого тома своій Истории Украины-Руси, и для него просмотрел различную литературу о начале Руси, котрому в этом томе посвящено было много места. Небольшую заметку я приготовил для Записок – войдет вероятно в [нерозбірливо] том. За се [два слова нерозбірливо] издание вперед Вас благодарю.

С искр. почтением М. Грушевський

Если бы паче [слова нерозбірливо] вишли какие-либо оторочки или усложнения с конгрессои, не откажите хоть коротко и даже конфиденциально сообщить мне. Мне нужно это знать

СПФА РАН. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 4-5.